

УДК 37.0+1

РАЦІОНАЛІСТИЧНА ПАРАДИГМА В ОСВІТІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Р. С. Мартинов, М. А. Білоус

У статті проаналізовано причини домінування траціоналістичної освітньої парадигми, її сутність, феноменологія і перспективи подальшого розвитку. Зафіксовано протиріччя між раціоналістичної і гуманістичної парадигмами освіти. Це протиріччя проявляється в прагненні раціоналізму до стандартизації і тестування та прагненні гуманітарної парадигми до індивідуалізму і відмови від істини. Досліджено причини критики раціоналізму і показано, що порушення заходів між раціоналізмом і гуманізмом призводить до формування деструктивної особистості.

Ключові слова: освіта, раціоналізм, технократизм, гуманізм, парадигма, дискурс, особистість

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Для сучасної цивілізації з її всепоглинаючим культом розуму характерне прагнення, яке майже реалізувалося, – підкорити собі освіту через стандартизацію, стереотипність мислення, розвиненість до певної межі інтелекту за рахунок чуттєвості, моральності тощо, оскільки таким чином частково розвинена людина цілком відповідає вимогам індустріального суспільства з його функціональністю праці до інтелектуальних та моральних якостей. Із цього становища вбачається два виходу: або взагалі відмовитися від раціоналізму, або ж й далі розвивати основні раціоналістичні тенденції, притаманні суспільству, йти по логіці його розвитку, і тоді, досягнувши певної межі раціоналістичності та технократизму, індустріальне суспільство перейде до самозаперечення, постіндустріальної стадії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Першим шляхом йшли «філософи підозри», починаючи із Ф. Ніцше та З. Фрейда. Ними представлений образ раціонального суспільства і системи освіти, цілком негативно забарвлений; основний вихід із зазначеного становища вбачається у великій відмові. У останні десятиліття ХХ ст. стає впливовим так званий критичний напрям, який, засновуючись на критичних ідеях суспільства Франкфуртської школи, запропонував радикальний задум

«десекуляризації суспільства», тобто знищення школи як раціонального соціального інституту. Представники цього напрямку А. Ілліч, Р. Рорті [1; 7] вбачали в школі основу всіх соціальних бід, оскільки інші соціальні інститути є похідними від неї. Саме школа формує конформіста, засновується на дисципліні, усуненні творчого потенціалу дитини, на педагогіці насильства і маніпуляції. Ними була запропонована така освіта, що базується на фаховому навчанні у процесі міжособистісної комунікації вихованця з майстром. Ця комунікація, окрім раціональних, включає гуманістичні ідеали співпраці, взаємоповаги та творчості. Ця концепція є варіацією антипедагогіки, що не визнає інституалізацію освіти, відмовляється від вимог щодо змісту освіти та педагогічного процесу, будь-яких норм і правил у освіті. На цих ідеях базується постмодерна філософія освіти, яка є супротивником диктату розуму, раціональності в освіті (Х. Патнем, П. Фрейре та ін. [3; 4]).

Цьому напрямку протистоїть технократична парадигма (Н. Бурбулес, Е.Тоффлер [2; 6]), яка має раціоналістичний характер і орієнтована, насамперед, на цінність знань, підконтрольність практичної діяльності викладача освітнім нормам і стандартам.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Сутнісні витоки кризи освіти мають соціокультурну природу, демонструючи глобальну антропну кризу, що породжена відставанням духовного розвою людства від науково-технічного прогресу. Це відставання підкріплює система освіти, затверджуючи у свідомості людини ідею панування понад зовнішньою природою на шкоду пізнання природи внутрішньої, власних, притаманних людині, чуттєвих, інтелектуальних і моральних сил. Раціональність у освіти з інструментальної трансформується в технологічну. Її метою виявляється автономний суб'єкт, націлений на володіння та владу. Державні освітні стратегії здійснюються в алгоритмах «наглядати і карати» (М. Фуко). Цивілізаційна кризи виявляє себе в системі освіти через технократичний перекис чистого знання на шкоду гуманітарної складової. Представники ж раціоналізму критикують освітній постмодернізм, за можливість відмови від інтелекту, знецінення знань хаосу невизначеності. Невиявленою залишається категорія «міри» у співвідношенні раціоналізму та постмодернізму у філософії освіти.

Цілі статті (постановка завдання). Метою поданої статті є всебічний розгляд домінуючого у освіті раціоналізму, дослідження тих реальних завдань, які виконував раціонально-метафізичний дискурс протягом історії людства в цілому і в системі освіти, зокрема, та

перспективи його подальшого розвитку. Актуальними завданнями звернення до цієї проблеми є необхідність нової освітньої парадигми та зміни концептуальних кордонів філософії освіти у аспекті знаходження міри, нормалізації раціоналістичної та гуманітарної складових.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Починаючи із античності, для західної метафізики характерно розуміння істини, засадничої для усіх вчинків і дій, як універсального, загального усім суб'єктам закону. Вищим досягненням західноєвропейського раціоналізму стала поява раціонального дискурсу та науки як сфери діяльності, яка спеціалізується на відкритті об'єктивних істин, які мають загальний характер.

Метафізика не є звичайним етапом прямування філософської думки, що послідовно змінюється. В її історії віддзеркалені епохальні зміни в розумінні існуючого. Становлення кожної доби пов'язано із категоріальним раціонально-метафізичним каркасом. Традиційний раціональний дискурс був однією з потужних умов формування, у тому числі, і сучасних форм тоталітаризму. Його витоки знаходяться в античності. Так, починаючи з досократиків з'явилася тенденція ототожнення буття з ідеями – вона була запропонована Парменідом і в переможному вигляді представлена Платоном: статус буття притаманний лише ідеям, речі – лише їх бліда копія. Далі, протягом багатьох сторіч буде відтворюватися ця традиція, яка варіює лише визначення суцього – субстанції, трансцендентного тощо. Як підсумок, буття відвертається від себе самого, стає забутим.

Наче передбачаючи наслідки всесвітньої перемоги теорії розуму над буттям, стоїки, циніки, а потім і середньовічні еретики прагнули щось заподіяти, аби врятувати людство, хоча б і за рахунок втілення світобудови у власному способі життя. Навіть ще в філософії Сократа були дві можливі тенденції розвитку. Розум у раціонально-дискурсивному вигляді переміг. Лев Шестов яскраво зображує цю подію: «Міцні перемоги отримує тільки здоровий глузд, який вміє утворювати філософські системи та організувати безмежні держави з блискучими арміями. Світом править тверезо мислячий Сократ» [5, с. 98]. Наслідки цієї перемоги ми маємо зараз і в освіті.

На освітньому рівні критика раціоналізму стосується перш за все домінанти на теоретичне освоєння дійсності, яке часто призводить до того, що головна мета освіти явно чи приховано міститься у необмеженій інформатизації освіти (що, у свою чергу, заохочується засобами масової інформації, наприклад, сучасними псевдо інтелектуальними телеіграми).

Ідеї панують понад світом, знання буття панує понад самим буттям. Сформувався огидний фетиш раціональних форм мислення. Їх міцний усе поглинаючий культ приховує справжню реальність: освіта, почавшись у фразі, фразою і закінчується. Чужий світ понять, які вже застигли, пригноблює людину, як і похідний із його всевладдя авторитет служителів цього культу. Освіта вже не здатна нічого поробити з інформацією, яка закидається в неї наукою, і через те повинна розчленовувати себе на все більшу кількість спеціалізацій, не пов'язаних між собою ні предметом, ні засобами дослідження – лише формальною єдністю. Цю розірваність освіти, яка здатна сформувати лише розірвану свідомість, символізує оцінка як сурогатний показник освіченості. Головною педагогічною технологією навчального процесу у технократичному індустріальному суспільстві є монолог викладача, де даються відповіді на питання, які студенти не задавали. В даний час в системі освіти панує раціоналістична парадигма, спрямована на формування фахівця, підготовленого до існування на принципах конкуренції і боротьби і вільного від гуманістичного початку. Але професіонал у всій множині його здібностей, становить лише фрагмент особистості. Якщо особистість не має розвинених духовних рис, то її загальні і фахові здібності легко перетворюються на антисоціальні, деструктивними.

Протидія раціоналізмові реалізується у появі безлічі нетрадиційних закладів, у яких відмовляються від розвитку інтелекту на користь розвитку чуттєвості, тіла тощо. Прибічники цього шляху у опозиції індивід – соціум знаходяться, безперечно, на боці індивіда.

Але, як не дивно, найбільш творчо розвинені і вільні люди зустрічаються саме серед науковців. Раціоналізм свідомості виявляється й в експансії її в сферу творчості як цілокупної діяльності людини, що творить. Наука і техніка сьогодні актуалізують всі інтелектуальні здібності людини, розширюють духовний обрій, володіють духом, не поневолюючи його, тому що відповідний їм дух у принципі вільний від усякого догматизму вже через той факт, що він постійно оновлюється.

В онтологічному сенсі все буття визнається творчим, але на сучасному етапі методологія предметної діяльності витісняється методологією конструювання, програмування. Природничо-натуралістичний погляд на світ замінюється культурно-технічним, а парадигма відображення перед даною реальністю – парадигмою створення чогось іншого, небувалого. Навіть деякі форми постмодерного мистецтва є породженнями техніки, тому що вони ворожі образному і безпосередньому. З'явилися поняття комп'ютерної графіки, музичного програмування,

автоматизації проектування тощо. У парадигму творчості входить і науково-технічна інноваційна діяльність. Причому апогеєм творчості стає «гра», що є цінною сама по собі, і на її безпосередність має орієнтуватися, на нашу думку, і сучасна освіта. Отже, нам уявляється, що об'єктивний факт раціоналізації творчості, онтологізації штучної реальності, пов'язаний із внутрішньою розірваністю самого буття. Усе це промовляє на користь неоднозначності оцінок раціоналізації творчості і визначеної евристичності цього процесу, іманентної діалектичної органічності, а не абсолютної антиномічності останнього. Творчість не протилежна раціональності. Навіть протікаючи на несвідомому рівні, не підкоряючись певним правилам і стандартам, у кінцевому рахунку вона актуалізується тільки в раціональній діяльності і може творити нові її зразки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. І все-таки вихід нам вбачається не в першому і не в другому шляху, а в їх діалектичному поєднанні, не у відмові від раціональності, а в її коеволуції з творчістю природною, у соціально-гуманітарному регулюванні першого і культивуванні другого.

Тільки культура, будучи вираженням і матеріалізацією цілісності людини, може стати антиподом однобічній раціональності, може протистояти однобічності, частковості, перекрученості і збіднінню людського буття. У цьому сенсі розумною виглядає позиція, що говорить про необхідність високого раціоналізму, постулюється сучасність як якийсь вищий етап розвитку Логосу, що, у гегельянському забарвленні, повинна усвідомити свої витoki, інтегрувати в духовній напрузі свої здібності виразити концентровану духовну спрямованість.

Не можна сказати, що раціоналізм абсолютно руйнує культуру, тому що він органічний і генетично пов'язаний із нею. Галузь культури – це галузь штучно створеного. Звичайно, у цьому процесі виразно виявляються негативи, але сенс розумної позиції складається в баченні контрастів і підтримці оптимальної стратегії через певні жертви. Сьогодні логіка культури підкоряється розвитку науково-технічного розвитку, у якому більшість бачить підставу розумного і вольового розвитку, узвишши над «природними лімітами». Це не заперечує іншої логіки, яка наполегливо виявляє себе в онтології (визнанні нескінченності багатьох форм нескінченно можливого буття), у гносеології (полілогічності пізнання), у моральності. Але це досить специфічні, особистісні, полісемантичні прояви, а життя вимагає чітких орієнтирів і ефективних засобів, тим більше у сфері освіти.

У системі освіти цілком відбивається суперечливість і нерозвиненість самої дійсності. Проте, констатація на принципову обмеженість розвитку людини у сучасних умовах малопродуктивна. Установка на те, що всі здібності та якості людини формуються, передбачає могутність освіти як раз у її переорієнтації на освоєння культури не в якості вже досягнутих результатів, а в формах сумісно-подільної діяльності. В іншому випадку, вона приречена на нерозвиненість, безвідповідальність за все, що відбувається у світі. Її участь – існування у світі вже здійснених смислів, часто неадекватних і міфологічних. Людина повинна усвідомити смисл свого буття, оскільки це те, ким вона вирішує бути. Усі форми раціональності, мають бути союзниками, не ворогами, розвивати, а не сковувати кригою вільну течію думки.

Література

1. Зинченко В.В. Модель «нового гуманізму» в цінностній системі і принципах сучасної соціальної філософії освіти // Перспективи науки і освіти. – 2014. – № 1. – С. 9-13. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://pnojournal.files.wordpress.com/2014/02/pdf_140101.pdf (дата звернення: 15.06.2014).
2. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: АСТ, 2004. – 784 с.
3. Фрейре Паулу. Образование как практика освобождения. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://old.prosv.ru/ebooks/best_pdf/paul_freire.pdf (дата звернення: 23.08.2015).
4. Фрейре Паулу. Педагогика угнетенных : Материалы к учеб. семинарам Шк. трудовой демократии : Пер. с португ. / Паулу Фрейре; [Предисл. Г. Ракитской, Б. Ракитского]; Ин-т перспектив и проблем страны Рос. акад. естеств. наук. – М. : Шк. трудовой демократии, 1998. - 40 с.
5. Шестов Л. Только верою. – Париж: УМКА – Пресс, 1966. – 265 с.
6. Burbules N. C. Where is philosophy of education today: at the start of a New Millennium or at the end of a tired old one? / N. C. Burbules // Philosophical Studies in Education. – 2002. – Vol. 33. – P. 13–24.
7. Carr W. Philosophy and Education / W. Carr // Journal of Philosophy of Education. Oxford, 2004. –Vol. 38. –No 1. – P. 3–16.

РАЦИОНАЛИСТИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА В ОБРАЗОВАНИИ: ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ

Р. С. Мартынов, М. А. Белоус

В статье проанализированы причины доминирования рационалистической образовательной парадигмы, ее сущность, феноменология и перспективы дальнейшего развития. Зафиксировано противоречие между рационалистической и гуманистической парадигмами образования. Это противоречие проявляется в

стремлении рационализма к стандартизации и тестированию и стремлении гуманитарной парадигмы к индивидуализму и отказу от истины. Исследованы причины критики рационализма и показано, что нарушения меры между рационализмом и гуманизмом приводит к формированию деструктивной личности.

Ключевые слова: образование, рационализм, технократизм, гуманизм, парадигма, дискурс, личность.

RATIONALISTIC PARADIGM IN EDUCATION: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

R. S. Martynov, M. A. Bilous

The article analyzes the reasons for the dominance of the rationalistic educational paradigm, its essence, phenomenology and prospects for further development. There is a contradiction between rationalistic and humanistic education paradigms. This contradiction is manifested in the desire of rationalism to standardization and testing and striving for a humanitarian paradigm for individualism and a rejection of the truth. The reasons for the criticism of rationalism are investigated and it is shown that the violation of the measure between rationalism and humanism leads to the formation of a destructive personality.

Keywords: Education, rationalism, technocracy, humanism, paradigm, discourse, personality.

Мартинов Роман Сергійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: Martynovrs81@gmail.com

Martynov Roman Sergeevych – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of Philosophy Department at Donbass State Pedagogical University (Sloviansk, Ukraine). E-mail: Martynovrs81@gmail.com

Білоус Михайло Анатолійович – студент Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: fmbelousmikhail@gmail.com

Bilous Mykhailo Anatolievych – student of Donbass State Pedagogical University Donbass State Pedagogical University (Sloviansk, Ukraine). E-mail: fmbelousmikhail@gmail.com